

(Post)tiesa ir žinojimas filosofiniu, sociologiniu ir komunikaciniu požiūriu

EDVARDAS RIMKUS

Vilniaus Gedimino technikos universiteto Kūrybinių industrijų fakulteto Filosofijos ir kultūros studijų katedra, Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lietuva

El. paštas edvardas.rimkus@vilniustech.lt

Straipsnyje apžvelgiama mokslinė konferencija „(Post)tiesa ir žinojimas filosofiniu, sociologiniu ir komunikaciniu požiūriu“, įvykusi Lietuvos mokslų akademijoje. Konferencijoje nagrinėtos temos: tiesa ir posttiesa Rusijoje, žmogaus tapatumas medijoje, tiesos problema Martino Heideggerio filosofijoje, techninės posttiesos galimybės sąlygos, pedagogika (post)tiesos sąlygomis, nesutarimo etika ir diplomatija bei racionalumų įvairovė, politinis veikimas posttiesos sąlygomis, politinis *ethos*, posttiesos apraiškos medijose ir propagandoje, sąmoslo teorijos ir posttiesos santykis, taip pat analizuota posttiesos būklė per žaidimo fenomenologijos prizmę ir kt. Straipsnyje aptariamos pagrindinės konferencijos pranešėjų mintys, su kai kuriomis jų polemizuojama, apžvelgiami svarbesni diskusijų momentai.

Raktažodžiai: posttiesa, filosofija, sociologija, komunikacija, medijos

ĮVADAS

2023 m. vasario 2 d. Lietuvos mokslų akademijoje nuotoliniu būdu įvyko mokslinė konferencija „(Post)tiesa ir žinojimas filosofiniu, sociologiniu ir komunikaciniu požiūriu“. Kasmetinis mokslo renginys sukviečia Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų atstovus dalytis savo įžvalgomis ir diskutuoti aktualiais klausimais.

Posttiesos ištakas galima sieti su vieno iš postmoderniosios filosofijos pradininkų F. Nietzsche's ištara „Dievas mirė“, t. y. su tokia situacija, kai nebelieka stabilaus autoriteto, absoliučios tiesos, netgi visiems bendro „sveiko proto“ suvokimo. Nesant visuotinai pripažintų ir viską suprantančių (universalijų) ekspertų ar visuotinę pasitikėjimą turinčių religinių tekstų, religinių, politinių ir kitokių lyderių – atsiduriame posttiesos būklėje, kuri pasižymi multidiskursyvumu, nuomonių pliuralizmu, teorinių ir praktinių pozicijų nesuderinamumu ir konfliktiškumu. Konferencijos pranešėjai buvo kviečiami įvairiais aspektais svarstyti posttiesos būklę, vertybinių-politinių diskursų konfliktus Ukrainos karo kontekste, skirtingus tiesos kriterijus ir pažinimo metodus, nagrinėti galimai specifinę posttiesos epochos logiką, ontologiją, gnoseologiją, etiką bei vertybines nuostatas, komunikacijos ypatumus ir kitus klausimus.

Konferencijos instituciniai rengėjai: Lietuvos mokslų akademijos (LMA) Humanitarinių ir socialinių mokslų skyrius, Vilniaus Gedimino technikos universiteto (VGTU) Filosofijos ir kultūros studijų katedra, Lietuvos socialinių mokslų centras (LSMC). Konferencijos organizacinis

komitetas: pirmininkas – Tomas Kačerauskas (VGTU); nariai: Arvydas Virgilijus Matulionis (LMA), Sarmitė Mikulionienė (LSMC Sociologijos institutas), Alfredas Buiko, Nerijus Stasiulis, Vytis Valatka (VGTU), Aurika Bagdonavičienė (LMA Humanitarinių ir socialinių mokslų skyrius).

TIESOS PAGRINDAI IR POSTTIESOS ŠIANDIENA

A. V. Matulionis (LMA) savo pranešime „Tiesa ir posttiesa Rusijoje“ teigė, kad Rusijos ir rusų pasaulio interesų įtvirtinimas tampa atraminėmis Rusijos valstybingumo vertybėmis. Sovietų Sąjungos suirimas ir Rusijos imperijos likučių galios silpimas skatina revanšo siekimą, norą vėl diktuoti viso pasaulio raidai. Remiantis posttiesos logika, net pralaimėjimai savo pačių pradėtam kare skatina ne siekti baigti kraujo praliejimą, bet dar labiau „ginti“ didžiąją Rusiją ir atkurti jos „garbę“. Tai rodo ne tik Putlerio svaičiojimais, bet ir didelis Rusijos „liaudies“ karo palaišymas. Pastebėjęs, kad teorinių posttiesos svarstymų konferencijoje ir taip netrūks, pranešėjas pasidalijo savo gyvenimiška patirtimi, asmeniškai užfiksuotais faktais, savo „atvejo analize“, kuri irgi leidžia pagrįsti ankstesnius teiginius apie dabartinę Rusiją. Pranešėjo kolegė maskvietė sociologė, vykstant Ukrainos ir Rusijos karui, skundėsi, kad ukrainiečiai nesutinka pradėti derybų. A. V. Matulionis jos paklausė: o kaip dėl žuvusių žmonių, kaip dėl našlaičių ir suluošintų, kaip dėl netekusiųjų pastogės ir viso turto? Daugybė sugriautų miestų ir užminuotų laukų – kas už tai atsakys, kas už tai mokės? Negi manote, kad ukrainiečiai nusileis ir viskas bus rusams atleista? Juk jūs pradėjote karą. Atsakymas buvo toks: Rusija buvo priversta ištraukti į karą, ji buvo išprovokuota kariuoti. JAV nori Rusiją sunaikinti ekonomiškai. Kaip galima atiduoti Krymą? Krymas mūsų ir t. t. A. V. Matulionis stebėjosi, kaip ne eilinis žmogus, bet išsilavinusi akademikė sociologė gali visiškai rimtai kalbėti tokiais propagandiniais lozungais. Tai daug ką pasako apie dabartinę Rusijos visuomenę ir propagandos „išplautą“ kolektyvinę sąmonę. Kad ir kiek laiko trukytų ir kaip pasibaigtų karas – šimtmečiais deformuota Rusijos savimonė greitai nepasikeis, o, pavyzdžiui, vokiečių tautos po Antrojo pasaulinio karo atgailos modelio mechaniškai Rusijos visuomenei nepritaikysi – apibendrino pranešėjas.

Viktorija Žilinskaitė-Vytė (VGTU) pranešime „Medijų kaleidoskopas: fragmentuota (post) tiesa apie šiandienos tapatumus“ nagrinėjo, kokius ir kaip šiandieninės medijos atspindi žmonių tapatumus. Analizuodama medijų turinius pranešėja siekė konstruoti postmodernaus tapatumo funkcionavimo medijose modelį bei suprasti medijų ir tiesos sąsajas, aptikti fragmentuotos tiesos vietą medijų, visuomenės ir žmogaus santykiyje. Anot V. Žilinskaitės-Vytės, medijos negali visiškai atspindėti socialinės tikrovės, nes jos aspektų tiesiog yra per daug. Žmogaus lygmeniu – lygiai taip pat: medijos negali iki galo atspindėti jo asmenybės ir tapatumų visumos.

Tautvydas Vėželis (VGTU) pranešimo „Tiesos problema M. Heideggerio veikale „Būtis ir laikas“ (*Sein und Zeit*) ir teorinis posttiesos ontologinės būklės spekuliatyvumas“ pradžioje priminė, kad beveik prieš dešimtmetį, t. y. 2014 m. pasirodžius filosofo „Juodiesiems sąsiuviniams“ (*Schwarzen Hefte*), tarp filosofų Vakaruose kilo didelis šurmulys – buvo išreikštos pozicijos, jog atvirai savo darbuose antisemitines pažiūras išreiškęs M. Heideggeris negali būti laikomas filosofu, kad reikia peržiūrėti santykį su jo mąstymu ir galbūt netgi atsiriboti nuo jo mąstymo. Santykis su M. Heideggerio filosofija iki šiol išlieka daugybės ginčų tema, be to, dabartinio Ukrainos karo kontekste atsiskleidė šio filosofo įtaka atvirai antivakarietiškai nusiteikusiems mąstytojams – pirmiausia čia minėtinas Aleksandras Duginas. Vis dėlto, nepaisant kontraversiškų vertinimų M. Heideggerio politinių pažiūrų atžvilgiu, pranešėjo įsitikinimu, filosofo pateikta fundamentalioji čiabūties (*Dasein*) ontologija veikale „Būtis ir laikas“ iki šiol išlieka labiausiai įtikinama žmogaus apriorinių egzistencinių struktūrų pasaulyje analizė, kurioje atsiskleidžia

ir įvairialypis žmogaus santykis su tiesos fenomenu. Veikale „Būtis ir laikas“ plėtojama tiesos kaip nepaslėpties (*Aletheia, Unverborgenheit*) samprata (Heidegger 2014). Pasak pranešėjo, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad pats čiabūtis nykimas, t. y. žmogaus būtis myriop (*Sein-zum-Tode*) irgi yra tam tikras tiesos aspektas. Per tai atsiskleidžia tiesos sąsaja su laikiškumu. Iš M. Heideggerio mirties egzistencialo analizės galime suprasti, kad jam pirminė tikrovė – mari čiabūtis, kuri drauge yra laikiška ir pasauliška.

Kai kurie mąstytojai, kalbantys apie šių dienų ontologinę situaciją, perša išvadą, kad dabartinė realybė yra tokia neapčiuopiama, o mūsų kaip individų ar jų grupių perspektyvos yra tokios skirtingos, jog tapo beprasmiška kalbėti apie tiesą. Pasak M. d'Anconos, pliuralistai anksčiau kalbėjo apie tarpusavyje nesuderinamas vertybes, dabar žengiama toliau – kalbama apie tarpusavyje nebesuderinamas tikroves. Todėl individo veikimo strategija tampa ne įrodymų vertinimu, o pusės pasirinkimu, kaip kokiame futbolo mače renkantis palaikomą komandą. Individas raginamas ne dėti pastangas tikrovei pažinti, o pasirinkti savąją tikrovę iš viso jam siūlomo asortimento. Interpretuodamas tokią M. d'Anconos apibrėžiamą posttiesos ontologinę būklę M. Heideggerio veikalo „Būtis ir laikas“ kontekste, pranešėjas atkreipė dėmesį, jog tai būtų pripažinimas, kad nebegalioja intersubjektyvus, visiems bendras pasaulis. Tačiau, pranešėjo požiūriu, vis dėlto M. Heideggerio pateikiama nuosekli apriorinių čiabūties egzistencinių struktūrų analizė rodo egzistuojant bendramatę visus mirtinguosius apimančią tikrovę.

(POST)TIESOS ETIKA, PEDAGOGIKA IR TECHNICA

Lina Vidauskytė (Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija) pranešime „Techninės posttiesos galimybės sąlygos“ teigė, kad pats terminas *posttiesa* įsitvirtino neseniai, komentuojant politinius įvykius. Tačiau nemažiau svarbu atkreipti dėmesį ir į technines galimybes, leidžiančias įsitvirtinti tokiai posttiesos epochai. Techninė šios posttiesos būklės sąlyga – tai įvairios šiuolaikinės medijos: skaitmeninės technologijos – išsigalėjęs internetas, taip pat radijas, televizija, žiniasklaida, įvairios kitos informacijos transliavimo ir publikavimo galimybės, pvz., socialiniai tinklai. Dabar kiekvienas yra autorius. Tačiau, dabartinė posttiesos era priklauso nuo techninių galimybių, kai kiekvienas gali skelbti savo tiesą. Tai, pranešėjos požiūriu, yra sveikos visuomenės ženklas, nes yra sukurtos techninės galimybės kiekvienam kvestionuoti bet kurį tiesos monopolį. Po pranešimo Tomas Sodeika atkreipė dėmesį, kad posttiesos sąvoka pranešėjos pozicijoje įgyja pozityvų aspektą, nes paprastai būtent neigiamos konotacijos yra priskiriamos posttiesos sąvokai – kaip kad, pavyzdžiui, suprask: buvo tiesa, o jau dabar tiesos nebėra. Pranešėja pritarė tokiam požiūriui teigdama, jog gali būti, kad tas posttiesos reabilitavimas ateina iš modernaus žmogaus pozicijų, nes čia atsiskleidžia individo vertė, kiekvieno mūsų tiesa yra reikšminga ir individuali. Taip reabilituojama asmeninė individo tiesa, ji tampa nelygstamai svarbi.

Edvardas Šidlauskas (nepriklausomas tyrėjas) pranešime „Pedagogika (post)tiesos sąlygomis“ kėlė klausimus: kas nutinka pedagogikai posttiesos sąlygomis, ar ji apskritai įmanoma, kokie yra galimi veikimo būdai, ko galima tikėtis. Pasak pranešėjo, mūsų šiuolaikinė pedagogika įstrigusi modernioje paradigmoje, nes yra paremta cecho principu, tai yra darbo pasidalijimu – produktas yra grupė studentų arba moksleivių, mokymo įstaigose įgyjančių kokių nors žinių, kurias perteikia įvairūs specialistai. Moksleivis pagilina savo chemijos ar matematikos, biologijos ar filosofijos žinias. Jis kaip ta lėlė ar kitoks gaminytis vieno specialisto yra nudažomas vienokia spalva, kito – kitokia ir t. t. Tai yra moderni pedagogika, pagal Adamo Smitho darbo pasidalijimo principą. Tai yra ekonomiškai pigus variantas, kuris minimaliomis sąnaudomis „pagamina“ daug diplomų, daug abiturientų ar absolventų. Pasak pranešėjo, tokia strategija nebegali funkcionuoti posttiesos sąlygomis, nes, visų pirma, jeigu mes nebesutariame, kas yra

absoliuti tiesa, jeigu nebelieka tiesos autoriteto, tai kokiam nors specialistui nebėra galimybės byloti minioms. Žinių ir autoriteto išstipimas padaro apskritai keblią pačią pedagogiką. Remdamasis Jeano Baudrillardo išvalgomis, pranešėjas teigė, jog postmoderni pedagogika – tai pedagogika visiems ir visų, bei vykstanti visur. Tai gali būti įvardyta ir kaip antipedagogika, panašiai kaip egzistuoja ir antipsichiatrija – situacija, kai psichoanalitikas ir klientas susikeičia vietomis. Postmodernioje pedagogikoje mokinys tampa mokytoju. Visiems visi esame mokytojai ir mokiniai. Formalus švietimas virsta neformaliu. Nebėra tiesos ar melo, o tiesiog tuo pačiu metu egzistuoja alternatyvūs diskursai. Pedagogika, pasak pranešėjo, dabar gali būti tik tam tikras žaidimas su griežtomis taisyklėmis. Tai tarsi ceremonija, kaip koks nors arbatos gėrimo ritualas, o kartu ji yra ir tam tikra prievarta, turinti galimybę keisti žmogaus sąmonę.

Gintautas Mažeikis (Vytauto Didžiojo universitetas) pranešime „Nesutarimo etika, nesutarimo diplomatija ir racionalumų įvairovė“ nagrinėjo ir klasifikavo skirtingus racionalumo ir iracionalumo tipus, analizavo racionalumų ir iracionalumų maišą, alternatyvų ir paralogijos galimybes bei kėlė nesutarimo diplomatijos, kaip tarimosi etikos elemento, svarbą. Apie galimą nesutarimo etiką rašė Z. Baumanas, T. Malliganas, L. Donskis. Kai putinistai samprotauja, kad visa Europa yra nacistai arba kad ukrainiečiai yra nacistai ir pateikia savo politinio pasaulio viziją – ar čia mes susiduriame su alternatyviu (putinistiniu) racionalumo tipu? Ir ar tokiu būdu mes galime pateisinti jų samprotavimus sakydami: „Žiūrėkite, jie irgi turi savo argumentaciją, kaip ir mes savo“. Ir todėl mes turime su jais susitarti? – klausė pranešėjas. Putino atveju, pasak G. Mažeikio, galime matyti ikisisteminį iracionalumą, kuris gali bandyti imituoti postneklasikinį racionalumo tipą, tačiau iš tikrųjų jis nepripažįsta kitų postneklasikinių racionalumų, nesileidžia su jais į dialogą, išreiškia tik tam tikra hegemoninė pretenzija. G. Mažeikis putinistinių mąstymą, kai siekiama sunaikinti Ukrainos valstybę ir tautą, įvardijo kaip patologinį ta pačia prasme, koks yra religinės sektos lyderio mąstymas, kai jis su kokia nors sektantų grupe gali panorėti sukelti pasaulio pabaigą, nes visi yra nusidėję ir todėl laikas sudeginti šitą pasaulį. Toks sektantų lyderis neturi hegemoninės priemonės savo tikslui realizuoti, o Putinas turi tokias priemones, siekdamas priversti visus kitus mąstyti kaip jis. Toks patologinis mąstymas, pasak pranešėjo, iškrenta iš nesutarimo diplomatijos ir etikos aplinkos.

POSTTIESA IR POLITIKA

Vytautas Rubavičius (Lietuvos kultūros tyrimų institutas) pranešime „Politinis veikimas posttiesos sąlygomis: „nuomonės“ įsivyravimas“ teigė, jog kalbėti apie tiesą darosi keblu – toks kalbėjimas daugeliui atrodo pats tikriausias nešiuolaikiškumo ženklas. Filosofinio ir mokslinio pobūdžio posttiesos diskursas siejamas su visai puoselėtinu demokratiniu pliuralizmu, kuriame švyti įvairiopi kitioniškumai, besidžiaugiantys savomis tiesomis. Tačiau, pasak pranešėjo, reikšmingas politinis veikimas neįmanomas stokojant aiškesnio bendro tikrovės suvokimo. Posttiesos diskurse vyrauja ontologinio tikrumo apraiškų peržengimas, rodant jų sąlygiškumą ir beesmiškumą. Socialinėje plotmėje vis labiau teigiama nuomonės svarba – ji susiejama su esmine individo teise, tad ir jo laisve. Primygtinai diegiamas supratimas, kad visi turi teisę reikšti savo nuomonę ir būtina besąlygiškai gerbti visų nuomones. Taip plėtojama demokratija su tolerancijos ženklais. Ar įmanoma susitarti dėl kokių nors nuomonių šiuolaikiniame informacinių technologijų persmelktame pasaulyje? – klausė V. Rubavičius. Dabar turime situaciją, kai iš anksto yra numanomas tinkamų nuomonių registras. Netinkamos nuomonės skirstomos kaip, pavyzdžiui, „neapykantos kalba“ ir kt. O už „tinkamų“ nuomonių slypi tam tikra ideologija. Šiuolaikinės visuomenės gyvenamasis pasaulis atitenka skaitmeninės vaizdinės informacinės technologijos sistemos valdžiai. Rinkodarinis projektinis mąstymas ir rinkodariniai socialiniai

santykiai naujų medijų terpėje naikina kritinės refleksijos gebėjimus. Dabar matome, kaip niekieno nerinkti IT korporacijų savininkai ir juos aptarnaujantys ideologai ima visam pasauliui diegti savas ideologines nuostatas, trindami iš socialinių tinklų ir internetinės erdvės visus, kurie nesutinka su kokiomis nors nuomonėmis. Taip atsiskleidžia galia per medijas valdyti visuomenės nuomonę. Medijų algoritmai pradeda atlikti valdžios vaidmenį.

T. Kačerauskas (VGTU) pranešime „Politinis *ethos*, ideologija ir posttiesa“ nagrinėjo ir rėmė Aristotelio *ethos* sampratą, nurodančią į politinę istorinę bendriją, kurioje piliečiai bendrai puoselėja teisinę valstybę, kaip individo gerovės ir laimės aplinką. *Ethos* – tai, kas užtikrina teisingumą (teisę) valstybėje. Be to, *ethos* bręsta laike, kurį galima pavadinti pilietiniu laiku, bendrapiliečių praleistu kartu vienoje valstybėje su jos istorija ir politine tradicija. *Ethos* yra tai, kas darniai veikia su prigimtimi ir protu ugdo dorą politinėje aplinkoje (Aristotelis 2009). Metapolitikos šaltinis – ne didžioji politika, reprezentuojama politinio diskurso, o solidarumo praktika kantriai būnant su Kitu ir Kitam. Pasak pranešėjo, politinis etosas yra metapolitikos lopšys. Individo politinis tapatumas randasi ne politiką taikant instrumentiškai, bet dalyvaujant etoso minėtomis prasmėmis aplinkoje (Kačerauskas 2021).

Pasak pranešėjo, mes susiduriame su moralinėmis bendrijomis ir solidarumo etosu jose, nepaisant valdžios siekių jį neutralizuoti pasitelkiant ideologiją, o bendrijas – išsklaidyti ir atpolitinti. T. Kačerauskas kėlė klausimus apie komunikaciją moralinėje bendrijoje: ar politinės komunikacijos aplinka – tai etinė (moralinė) bendrija, kurioje puoselėjamas solidarumo etosas, ar komunikacija tokioje bendrijoje tėra instrumentinė. Panašiai V. Flusseris kėlė klausimą – ar komunikologija yra laisva nuo vertybių. Maža to, ar ji gali būti atpolitinio įrankis? (Flusser 2007: 237). Bendresnis klausimas – ar reikia ir ar galima atpolitinti komunikaciją. Ar politinė komunikacija – ta, kuri apeliuoja į demokratijos *ethos*? H. Arendt kalba apie „žmonių santykių tinklą“ pasaulyje, kuriuo dalijamės (Arendt 1958). Ar tai jau praeitis, mums einant paskui pažangos pranašus į gerovės ateitį, užtikrintą plėtojama technologijų? Ar tai, kuo dalijamės globaliame vartojiniame pasaulyje, tėra virusas, verčiantis mus galiausiai atsiriboti vieniems nuo kitų? Ar nepaisant, ar kaip tik dėl primetamos politinio korektiškumo ideologijos suveši „atomizuotas subjektyvumas“, kuris vis labiau linksta į ksenofobiją ir iracionalias nuostatas kitų atžvilgiu, o tai maitina „populizmo po tiesos (post-truth populism)“ aplinką? (Tchir 2018: 73–74). Ar ideologija „po tiesos“ išplaukia iš politinio etoso, kuriuo dalijamės ugdydami, kritikuodami ir diskutuodami, deficito? Ar visa tai neišvengiamai lydi ideologijų perteklius, joms užtvindžius sueižėjusią politinio etoso žemę? Ar politinės komunikacijos agentai yra vienišos figūros, pasiklystančios savo propagandos dykrose, o gal tai individai su savo kūrybiniais aktais, kurie augina politinį etosą, bendrai kuriamą kalbančių politinių būtybių? Ar politinio etoso šerdis nėra galimybė laisvai komunikuoti aplinkoje, kurią puoselėjame kaip atsakingai veikiančio individo erdvę bendrijos namuose?

Nida Vasiliauskaitė (VGTU) pranešime „Pirmasis pasaulyje karas“ ironizavo, kad mes išgyvename keistą karo patyrimo *pirmą kartą žmonijos istorijoje* kognityvinę būklę – tikrovė vykstant Ukrainos karui pasikeitė, žmonės ėmė kitaip mąstyti, nes mus ištiko karas. Pats karas, pranešėjos požiūriu, yra ukrainiečių, bet ne mūsų patirties objektas. Mes jo empirinės patirties kol kas, laimei, neturime. Ne karas, bet karo vaizdai, karo propaganda, karo simuliakrai, kalbos ir gandai apie karą, karo informacinis laukas mus veikia. Staiga visi pirmą kartą gyvenime ima „patirti“ tikrą gryną karą. Žmonės pradeda jaustis nebegalintys gyventi taip pat, kaip iki karo. Karas medijose gamina ištisą naują etinę-epistemine paradigmą, kurioje elgiamasi taip, lyg tas karo fenomenas pirmą kartą būtų įsiveržęs į individo pasaulį. Betgi karas visuomet buvo žmonijos palydovas, karas visada buvo kasdienybė ir banalybė. Dabar yra geras akademinis tonas

ironizuoti ir reliatyvizuoti bet kokią apeliaciją į tiesą – tai, pasak pranešėjos, ir yra posttiesos būklė. Tokio tiesos nebuvimo sąlygomis karo propaganda atsistoja į tiesos vietą – jeigu nėra tiesos, nėra ir propagandos. Šiuo aspektu rusiška manipuliacija žaliaisiais žmogeliukais gali būti suprasta kaip sėkminga operacija: nėra jokių žaliųjų žmogeliukų, mūsų ten nėra... jums pasirodė... Kuo mūsų propaganda blogiau už jūsų tiesą? Jūs, Vakarai, juk patys tiesa netikite. Tad rusai bandė trenkti tuo pačiu ginklu atgal ir tai, pasak pranešėjos, padarė gana sėkmingai.

(POST)TIESA MEDIJOSE

Algis Mickūnas (Ohajo universitetas, JAV) pranešime „Tarp lėkštų medijų vaizdų – sąmoningas suvokimas“ klausė: kodėl turime tokį nesuskalbėjimą, kodėl visi yra visų priešai, kodėl yra toks įsiutimas tarp įvairių diskursų? Kai mes klausiame apie tiesą ar apie propagandą – turime suprasti, kad tai yra modernių Vakarų sąvokų kaltė – nes filosofija atsisakė ieškoti tiesos. Filosofija paliko viską „moksłams“. Moksłai viską išaiškina, o jei neišaiškina, tai sukuria. Kurdami pasaulį technomoksłai jį valdo. Kiekviena patirtis priklauso specifiniam diskursui. Jeigu aš esu advokatas – suprantu ekonomiką juridiskai. Ekonomistas juridiką supranta ekonomiškai. Ir tarp jų nėra jokios komunikacijos. Kiekvienas diskursas interpretuoja kitus pagal savo reikalavimus. Nėra vienos tiesos. Bet kuri valstybė ar imperija gali paskelbti, kad mūsų pasaulio suvokimas yra mūsų ir Vakarai negali kištis į mūsų vidinius reikalus. Jeigu jų tiesa yra jų, mes negalime vakarietišku nuostatų primesti visam pasauliui. Mes pagal mūsų multidiskursyvumą turime tai toleruoti. Putino teiginiai yra jo tiesos, Rusijos tiesos. Pagal mūsų postmodernybę ir mūsų multidiskursyvumą turime juos toleruoti. O jie – tie kiti – neturi mūsų toleruoti. To nereikia reikalauti, nes tolerancija yra mūsų diskursas, vienas iš vakarietišku diskursų. Mes negalime reikalauti, kad kiti toleruotų kitus. Jeigu to reikalautume, tai reiškia, kad vakariečiai reikalauja, jog jų diskursai būtų visuotini. Kadangi nėra visuotinio diskurso, nėra ir tokio dalyko kaip visuotinė tolerancija. Bet mes patys reikalaujame labai keisto dalyko – reikalaujame tolerancijos, reikalaujame visuotinų žmogaus teisių, kurias karas kaip tik ir paneigė. Kai kalbame apie visuotines žmogaus teises – mes kalbame vakarietiška. Todėl negalime to diskurso primesti. Mes patampame neokolonistais, jeigu reikalaujame, kad visi pritarėtų visuotinėms žmogaus teisėms. Atsiminkime, kad visuotinio diskurso nėra, tad negalima teigti, jog yra kažin kokios visuotinės žmogaus teisės ar visuotinė tolerancija. Tai specifiniai diskursai, priklausantys specifiniams žmonėms – vakariečiams.

Alvydas Noreika (VGTU) pranešime „Naujienos ir tikrovė Marko Fishmano medijų studijose“ teigė, kad žiniasklaidos pranešamos naujienos yra nepaprastai svarbus žinių apie tai, kas svarbaus ir aktualaus vyksta savojoje valstybėse bei už jos ribų, šaltinis. Šis informacijos šaltinis gerokai pranoksta tiesioginį individo žinojimą, todėl be jo sunkiai įsivaizduojamas darnus šiuolaikinės visuomenės funkcionavimas. Tačiau be šios šviesiosios naujienų pusės egzistuoja ir tamsioji. Informuodama apie atskirus realius įvykius, žiniasklaida gali sukurti bendrą situacijos paveikslą, kuris iš esmės neatitinka tikrovės. Šis bendras paveikslas kelia didelį visuomenės susirūpinimą ir skatina suinteresuotąsias puses (politikus, valstybines institucijas, visuomenines organizacijas ir šiaip aktyvias piliečių grupes) veikti, kad ši susirūpinimą kelianti situacija būtų ištaisyta. Taip realybės neatitinkantis vaizdas įgyja tikrovę transformuojančią jėgą. M. Fishmanas pagrindinį vaidmenį formuojant neadekvačius bendruosius įvairių situacijų vaizdinius ir palaikant jų įtikinamumą priskiria veikėjams, tiesiogiai nepriklausantiems žiniasklaidos laukui, – politikams, pareigūnams ir valstybinėms institucijoms. Amerikiečių tyrinėtojas įrodinėja, kad šie veikėjai svarbūs kaip informacijos apie įvykius, kuriais remiantis formuojami neadekvačius bendrieji situacijos vaizdiniai, teikėjai.

(POST)TIESA: SĄMOKSLAS AR ŽAIDIMAS?

Tomas Sodeika (Vilniaus universitetas) pranešime „Žvilgsnis į „sąmokslų teoriją“ pro posttiesos koncepto prizmę“, remdamasis Peterio Knighto tyrimais (*Conspiracy Theories in American History*) teigė, jog Karlus Raimundas Popperis, nors ir nėra sąmokslų teorijos sąvokos kūrėjas, jis yra būtent tas autorius, kuris šią sąvoką įtvirtino akademiniam diskurse. K. R. Popperio veikale „Atviroji visuomenė ir jos priešai“ įvesta sąmokslų teorijos sąvoka yra metateorinė. T. Sodeikos požiūriu, galima ir patį K. R. Popperį apkaltinti sąmokslų teorijos kūrimu – jis žinomas kaip aršus antiistoristas. G. Hegelis ar K. Marxas – tai blogiausi žmonės, kokie tik buvo pasaulyje, K. R. Popperio akimis žiūrint. Jų teorijose glūdi tam tikras blogis, kurio įvardijimas ir yra K. R. Popperio siekis. Jis atmeta tam tikrą istorijos aiškinimo principą. Pranešėjo požiūriu, prie minėtų dviejų K. R. Popperio kritikuojamų autorių į kompaniją būtų galima prijungti ir A. Smithą. K. R. Popperio požiūriu, sąmokslų teorija yra blogai, jeigu visuomenės raida yra bandoma aiškinti tam tikrų visuomenės grupių ketinimais, kurie yra slepiami, ir slepiami ne šiaip sau – tokiu būdu negalima pažinti tiesos. Pasak pranešėjo, K. R. Popperis pakliūva į savo paties paspęstus spąstus. K. R. Popperį galima apkaltinti esant sąmokslų teoretiku jo paties pasiūlyta prasme. Jeigu R. Carnapo verifikuojamumo ir K. R. Popperio falsifikuojamumo principus laikysime savotiškais priešybėmis, kurios arba viena, arba kita turėtų atvesti į tiesą, tai posttiesos situacija yra tokia, kuri pačią šią priešstatą niveliuoja. Mes esame atsidūrę situacijoje, kurioje nei R. Carnapo nei K. R. Popperio siūlomi principai neveikia. K. R. Popperis kuria tam tikrą metateoriją, socialinių teorijų tipologiją: yra tokios geros socialinės teorijos kaip kad K. R. Popperio, kaip jis aiškina visuomenės raidą, ir yra blogos teorijos – jas vadina sąmokslų teorijomis. Tad sekant T. Sodeikos mintimi, turbūt galime manyti, jog egzistuoja įvairios socialinės teorijos, o K. R. Popperio pateiktoji tėra viena iš jų. Geriausiu atveju – tai tik dalinė tiesa. Kalbėdamas apie karą Ukrainoje pranešėjas išreiškė mintį, jog čia tiesos kriterijumi galiausiai tampa pats karas. Kovos laukas yra ta vieta, kurioje tiesa tik ir gali pasirodyti. Teoretikų svarstymai, ir ne vien tik teoretikų, bet ir politikų ar karo analitikų – jie yra tik „posttiesos siūbavimas“, ir nieko daugiau. O kai baigsis karas – nežinia, kada ir kokių būdu – tada kurį laiką mes vėl žinosime tiesą.

Alfredas Buiko (VGTU) pranešime „Vorai ir lėlininkai: sąmokslininkų įvaizdžių metaforos sąmokslų teorijų literatūroje“ teigė, kad piktavaliai sąmokslininkai sąmokslų teorijose dažnai vaizduojami pasitelkiant įvairius įvaizdžius, metaforas, kartais net iliustracijas, šaržus ir karikatūras. Vienur figūruoja aštuonkojai ir gyvatės, kitur – drakonai, lėlininkai, išsišiepę demonai ir kitokie personažai. Pranešėjas analizavo, kas nulemia tokią komunikaciją, kokiais būdais ir kodėl sąmokslų teorijose naudojami būtent tokie vaizdiniai, kokia šių įvaizdžių kilmė, kodėl vienos sąmokslų teorijų vizualikos klišės išlieka šimtmečius, o kitos išbūna tik keletą metų ir tada panyra į užmarštį. Pasak pranešėjo, sąmokslų teorijoms būdingas bruožas, kad už vieną ar kitą istorinį įvykį yra atsakingas sąmokslas. Sąmokslas vienija tam tikrą asmenų grupę, kuri veikia slapta ir kuri siekia kokių nors savanaudiškų tikslų. Sąmokslų teorijos kalba apie blogį. Tai tokie naratyvai, kurie paaiškina blogio egzistavimą pasaulyje per blogio lokalizaciją į tam tikrą asmenų veiklą. Blogis turi priežastį, ir tą priežastį galima nusakyti kaip kokių nors asmenų veiklą, dėl kurios tas blogis neišnyksta. Galima sutikti tris sąmokslininkų tipus arba įvaizdžius: parazitas, apsimetėlis, kontroliuotojas.

Dalia Marija Stančienė (Klaipėdos universitetas) pranešimo „Tiesos transformacijos pasaulio žaismėje“ pradžioje apžvelgė tiesos problemos Vakarų filosofijoje ištakas. Tiesa, tikrovė ir jos pažinimas – tai klausimai, apie kuriuos kalbėjo jau senovės graikų filosofai. Siekdamas atsakyti į šiuos ir kitus klausimus, Platonas sukūrė idėjų teoriją: tikroji daiktų esmė prieinama tik mąstymu, o regimoji tikrovė negali paneigti tos mąstymu pasiektos tiesos. Platoniškoji tiesa

yra idėjose, anapus regimosios tikrovės, transcendentiška kasdienei patirčiai. Aristotelis galvojo kitaip – žmogaus protas yra pajėgus pažinti *ši pasaulį* ir gali spręsti, kas yra teisinga. Aristotelis pasitikėjo žmogaus protu ir jo gebėjimu spręsti, kas yra tiesa ir kas yra melas. Taip Aristotelis Vakarų filosofijoje įtvirtino modelį, kad tiesa yra kalbos atitiktis daiktams. Ir pasaulį, ir tiesą filosofas Eugenius Finkas tiria per žaidimo prizmę. Žaidimas, jo požiūriu, – pagrindinis žmogaus būties fenomenas. Žmogus gyvena žaidime (Fink 2018: 13). Kaip ir kiti pamatiniai žmogiškiosios būties fenomenai – mirtis, darbas, viešpatavimas, meilė – taip ir žaidimas yra pamatinis egzistencinis fenomenas. Žaisdamas žmogus įvaldo savo pasaulį. Žaidimas turi paradokso, netikėtumo, kūrybiškumo požymių – tai rodo jo nukreiptumą prieš utilitarinę aplinką. Nepaisant nepragmatiško pobūdžio, žaidimas turi tam tikrų savo tikslų. Olandų istorikas ir garsus žaidimo teorijos analitikas Johanas Huizinga klausia: „Kiek kultūra, kurioje gyvename, vystosi žaidimo formomis? Kiek žaidimo dvasia valdo kultūrą patiriantį žmogų?“ (Huizinga 2018: 331). Pasak pranešėjos, tokia ontologinė žaidimo samprata padeda spręsti filosofines problemas, tokias kaip būties ir niekio, regimybės ir tikrovės, remiantis žaidimu galime nusakyti būties prasmę bei nagrinėti tiesos klausimą. Pranešėja priminė Ž. Deliozo požiūrį, kad ieškodami tiesos, mes suponuojame ne ją pačią, o tik būdus, procedūras, leidžiančias mums jos norėti. Mes surandame ne tiesą, o tik savo norą ją turėti. Mes turime tiesas, kurių nusipelnome, priklausomai nuo galių, procedūrų, pažinimo metodų, nuo subjektyvacijos ar individuacijos procesų, kuriais disponuojame. Visa tai yra tam tikri žaidimai, kurie ir padeda suvokti įvairias tiesos apraiškas.

DISKUSIJOS IR IŠVADOS

Diskusijų dalyje T. Sodeika kvietė konferencijos dalyvius panagrinėti žaidimo ir sąmokslų teorijos santykį. D. M. Stančienė išsakė mintį, jog tiesa yra susijusi ir su galia, ir su valios tematika – tiesa priklauso nuo to, kokios tiesos norime; o sąmokslas taip pat vyksta žaidimo pavidalu, kaip ir daug kas kita mūsų gyvenime. Absoliučios tiesos, nepaisant noro ją turėti, pasiekti negalime. Galbūt galima tokią absoliučią tiesą, kurios neįmanoma pasiekti, suprasti kaip, kantiška terminologija kalbant, reguliatyvią idėją – kaip tam tikrą idealą, motyvuojantį dalį žmogaus veiklos, jo pažintinę veiklą? Jeigu absoliuti tiesa tėra noras ar idealas, tam tikra viltis ir siekiamybė, tai realybėje mes turime tik daug tiesos profilių, daug dalinių ar kontekstualių, sąlyginių tiesų – kas tai bebūtų, ar asmeninės vertybinės tiesos, ar mokslo dėsniai, veikiantys tam tikromis sąlygomis ir kt. Tokias tiesas mums leidžia pasiekti įvairūs pažinimo žaidimai, kai kokiam nors kontekste laikomasi tam tikrų taisyklių. Žaidimas turi taisykles, veikimo principus, kurių laikantis ko nors siekiama ar veikiama. Panašiai ir siekiant tiesos kokioje nors srityje laikomasi dalinių taisyklių ir taip pasiekiamos kontekstualios dalinės tiesos. Žmogiškojo pažinimo rezultatas yra dalinis, kontingentiškas, santykinis. T. Sodeika atkreipė dėmesį, kad žaidimai kartais būna ir žiaurūs, kaip kad patyčių žaidimo atveju – čia net vaikai gali būti labai žiaurūs. Vytis Valatka svarstė, kad, galbūt, kalbant apie sąmokslų teorijas tiktų pasitelkti ir lošimo sąvoką. Sąmokslas galėtų pasirodyti kaip tam tikras lošimas. A. Buiko pritarė, kad sąmokslų teorijose žaidimo elementas labai svarbus, nes sąmokslų teorija suponuoja dalyvavimą kokioje nors sistemoje. Sąmokslų teorijose reikia išsifruoti prasmes, panašiai kaip kokiuose nors minklių ar mįslių žaidimuose. T. Sodeikos požiūriu, L. Wittgensteino kalbiniai žaidimai įsikomponuoja į post-tiesos situaciją. Tiesos patosas, prasidėjęs nuo Aristotelio, virsta kalbine tiesa. Alternatyva būtų tiesioginė patirtis ir tiesa, atsiverianti tokios patirties akivaizdoje, ką A. Šliogeris nusakė *justinės transcendencijos* sąvoka, orientuodamasis į bekalbę daiktų patirtį. Kalbinei tiesai alternatyva yra ir L. Wittgensteino egzistencinis tylėjimas. N. Stasiulis iškėlė klausimą apie M. Heideggerio tiesos, kaip nepaslėpties sampratą – ar ji yra kažkoks naujas tiesos suvokimas, ar tai taip pat vienas

iš posttiesos variantų? T. Sodeikos požiūriu, M. Heideggeris puikiai įsikomponuoja į posttiesos kontekstą. T. Kačerauskui L. Wittgesteino tylėjimas, kai nebegalima nieko pasakyti, labiau siejasi su kitokiais dalykais – jam posttiesa siejasi su šnekalų, pliurpimo kultūra, o tylą – su kažkuo kitu, su kitokiu klodu. Pasak T. Kačerausko, tiesa, kuri pretenduoja atverti tikrovės totalybę racionaliaume lauke, yra atmestina, ji užkerta kelią komunikuoti detales, susiaurindama dalijimosi erdvę. Tiesa nėra vien racionali – ji gali būti ir poetinė, kūrybinė, estetinė, etinė ir kitokia. Šis tiesos aspektų įvairumas paradoksaliai tarnauja kaip situacijos „po tiesos“ profilaktika. Toks tiesų pliuralumas yra ne kažkokia kenksminga situacija, bet didžiausias pranašumas. Tokia situacija šaukiasi ne autoritarinio valdymo, siekiant suvienodinti tiesos sampratas, bet, priešingai, skatina dalijimąsi įvairiomis ištaromis apie pasaulį. A. Mickūnas prisipažino, kad jis tokioje keblioje posttiesos situacijoje pasikliauja filosofija, nes filosofija parodo, kad esame klystančios būtybės, mes savo klaidingumą pažįstame filosofuodami, o dauguma „neklaidingų“ tezių nuveda į didžiausius karus.

Literatūra

1. Arendt, H. 1958. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Aristotelis. 2009. *Politika*. Vertė M. Strockis. Vilnius: Margi raštai.
3. Fink, E. 2018. *Laimės oazė. Esė apie žaidimo ontologiją*. Iš vokiečių k. vertė R. Jonynaitė. Vilnius: Apostrofa.
4. Flusser, V. 2007. „Vorlesungen zur Kommunikologie“, in *Kommunikologie*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 233–351.
5. Heidegger, M. 2014. *Būtis ir laikas*. Vertė T. Kačerauskas. Vilnius: VGTU leidykla Technika.
6. Huizinga, J. 2018. *Homo ludens. Mėginimas apibrėžti kultūros žaidiminį elementą*. Iš nyderlandų k. vertė A. Gailius. Vilnius: Gelmės.
7. Kačerauskas, T. 2021. Politinis „ethos“, metapolitika ir metakomunikacija. *Logos-Vilnius* 109: 18–26. Doi: 10.24101/logos.2021.72.
8. Tchir, T. 2018. 'Hannah Arendt's Ethic of Responsibility to the "Who" and the "World"', *Sociologiceskoe Obozrenie* 17(4): 70–87.

EDVARDAS RIMKUS

(Post)truth and Knowledge from a Philosophical, Sociological and Communicative Point of View

Summary

The article gives a review of the scientific conference '(Post)truth and Knowledge from a Philosophical, Sociological and Communicative Point of View', held at the Lithuanian Academy of Sciences. The topics discussed in the conference were the following: truth and post-truth in Russia, human identity in the media, the problem of truth in Heidegger's philosophy, the technological conditions for the possibility of post-truth, pedagogy in (post-)truth conditions, the ethics of disagreement and diplomacy and the variety of rationalities, political action in post-truth conditions, political ethos, post-truth manifestations in the media and in propaganda, the relationship between conspiracy theory and post-truth, the concept of post-truth through the prism of game phenomenology and other. The article presents the course of the conference and the main thoughts of speakers. The author of the text discusses some main ideas of the speakers of the conference.

Keywords: post-truth, philosophy, sociology, communication, media